

“BONU” ROMANIDA IJTIMOIIY MUHIT, TARIXIY SHAXSLAR TALQINI

Mahliyo Xudoyberdiyeva Ilhomjonovna
Buxoro davlat universiteti
filologiya fakulteti talabasi
+99891 310 65 36

Annotatsiya: Ushbu maqolada iste’dodli ijodkor Iqbol Mirzoning o‘zbek adabiyoti, nasrida epistoliyar shaklida yaratilgan “Bonu” romani haqida fikr yuritiladi. Romanda ayollar obraziga xos jihatlar, davr, muhit, ijtimoiy munosabatlar qalamga olingan va asardan olingan parchalar tahlil etilgan. Romanda tasvirlangan Xoja Ubbon ziyoratgohining shifobaxshligi, hozirgi kunda ham muqaddas qadamjo ekanligi, Xoja Ubbon tarixiy shaxs ekanligi haqida tarixiy dalillar asosida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Hozirgi adabiy jarayon, nasr, badiiy mahorat, badiiy tasvir vositalari, milliy ruh, tarixiy shaxs.

INTERPRETATION OF SOCIAL ENVIRONMENT, HISTORICAL PERSONS IN THE NOVEL “BONU”

Abstract: This article discusses the Uzbek literature of the talented writer Iqbal Mirza, the novel “Bonu” created in epistolary prose. In the novel, the characteristics of the image of women, period, environment, social relations are written and fragments taken from the work are included. Based on historical evidence, the healing properties of Khoja Ubban's pilgrimage site described in the novel, the fact that it is still a holy place, and the fact that Khoja Ubban is a historical person are discussed.

Key words: Current literary process, prose, artistic skill, means of artistic image, national spirit, historical figure.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ, ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЦ В РОМАНЕ “БОНУ”

Аннотация: В данной статье рассматривается узбекская литература талантливого писателя Икбала Мирзы, роман “Бону”, созданный в эпистолярной прозе. В романе написаны характеристики образа женщины, периода, среды, общественных отношений и включены фрагменты, взятые из произведения. На основе исторических свидетельств обсуждаются описанные в романе целебные свойства места паломничества Ходжи

Уббана, то, что оно до сих пор является святым местом, а также то, что Ходжа Уббан является исторической личностью.

Ключевые слова: Современный литературный процесс, проза, художественное мастерство, средства художественного изображения, национальный дух, историческая личность.

KIRISH.

Adabiyot – xarakterlar yaratish san’ati. Har qanday san’atning mazmuni – voqelikdir. Binobarin, u xuddi voqelikning o‘zidek, bitmas-tuganmasdir. Bu bitmas-tuganmas mazmunni adabiyot alohida bir usulda ifoda etadi. Adabiyot “obrazli tafakkur”dir. Bu ta’rifni birinchi marotaba fanga olib kirgan Gegel adabiyotning obrazliligini mana bunday tushuntirib bergan edi: “Poetik tasvirni biz obrazli tasvir deb belgilay olamiz, chunki, u bizning ko‘z oldimizda mavhum mohiyat o‘rniga uning muayyan realligini qo‘yadi”

Badiiy adabiyotda inson obrazini to‘laqonli yaratish, uni o‘quvchi ko‘z oldida konkret jonlantirish uchun xizmat qiladigan qator vositalar mavjud. Bularga muallif xarakteristikasi, portret, badiiy psixologizm, personaj nutqi kabi badiiy unsurlar kiritish mumkin. Badiiy asarda lirik matnni singishtirib yuborish katta mahorat talab qiladi. Iqbol Mirzoning shoir sifatida tanigan va bilganimiz uchun “Bonu” romanida qo‘llangan she’riy misralar matn mohiyatini to‘laqonli angalash va ochish uchun juda ham o‘rinli ishlatilganligiga guvoh bo‘lamiz. Bu tasvirlar goh tarixiy shaxslar, goh zamondosh insonlar tilidan yangraydi.

Ijodkor bolaligi haqida eslab shunday deydi: “O‘qituvchilar oilasi bo‘lganidan, tabiiy, kitobga, adabiyotga alohida e’tibor qaratilardi. Esimda, beshinchida o‘qiyotganimda Sergey Yeseninining “Zamin darg‘asi” (Ustoz Erkin Vohidov tarjimalarida) kitobini yod olganim uchun dadam mukofot tariqasida Qo‘qon shahriga tomoshaga olib borgandi. O‘sha davrdagi vahimali hikoyalar ta’siridami, har qalay, xon O‘rdasi menga juda sovuq va omonat tuyulgan edi. Keyin mavlono Muqimiy uy muzeyiga kirib, tasodifan Charxiy domla bilan uchrashganimiz, u kishining ba’zi so‘zlari, jumladan, “she’r nonday tabarruk” deganlarini aniq-tiniq eslayman. Men ilk bor tirik shoir bilan yuzma-yuz turardim, hayajonim zo‘rligidan duduqlanib, gapirolmay qolganim, dadamning hijolat bo‘lib kulgani, keyin erkalatib, siz hammadan zo‘r shoir bo‘lasiz, deb peshonamdan o‘pgani, kaftining harorati ham yodimda.”

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Bolaligidanoq qalbida adabiyotga muhabbat kurtak otgan ijodkorning dastlabki she’riy to‘plami – “Yurakning shakli”, so‘ngra “Ko‘ngil”, „Seni sog‘inaman“, “Qo‘shiqlarim” singari she’riy to‘plamlari va „Zarb“ qissasi, “Bonu” romani chop etilgan. “Zarb” qissasida sportchilar hayoti yoritilgan bo‘lsa, 2016-yilda yaratgan “Bonu” romanida asosiy e’tibor undagi ayol obraziga, uning boshiga tushgan qiyinchiliklar-u musibatlarga qanday yechim topganligi, har qanday holatda ham iymoniga sobit turolganligiga qaratilgan va bugungi o‘zbek ayollari bilan asar qahramonlari solishtirilgan. Shuningdek, asarda tarixiy shaxslardan Xoja Ubbon, Xoja Huvaydo haqida atroflicha ma’lumot keltirib o‘tilgan. Bobosi Huvaydoning muxlisi bo‘lganligi uchun Bonu Huvaydoning

g‘azallaridan juda ko‘p bilar edi. Albatta, bu g‘azallarni vaziyatga mos, ayni o‘rnida qo‘llagan. Bu misralar asarning ta’sirchanligini nihoyatda oshirgan. Bu asardan ta’sirlanib kitobxonlar Bonuga atab she’rlar yozganlar va bu she’rlarni Iqbol Mirzoga yoki “Iqbol Mirzo” telegram kanaliga yuborishgan. Asarda Bonu tan olgandek mutolaa hayotining mazmuni ekanligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Bobosi o‘lganida Bonuni bobosining hovlisidan chalg‘itish juda qiyin bo‘ladi. Shunda Bonu akasiga iltimos qilib “Huvaydo” ning kitobini bobosining uyidan oldirib keldiradi va shu bilan Bonu xayolan bobosi bilan gaplashadi. Bobosi o‘lgan paytlarida Huvaydodan shunday misralar keltiradi:

*O‘limdan bexabar bo‘lma,
Bo‘lur nogoh sanga paydo,
Yaqongdan olsa qo‘ymas,
Aylasang sad bor vavaylo. [2; 9]*

Asar davomida yuqorida ko‘rsatganimiz qahramon portretini chizishdagi o‘ziga xos usuldan yana ko‘p bor foydalaniladi. “Oradan bir oy o‘tar-o‘tmas Toshkentda chiqadigan rangli jurnal muqovasida ko‘ylagim va yuzim lov-lov yonib, kulib turgan suratim bosilib chiqdi. Hamma yoqda shov-shuv: “Nima deysan, o‘zimizning Bonuni Toshkentdayam tanisharkan, iltimos qilib suratga tushirishibdi”, “Chiroyli bo‘lsang shu-da”, “Chiroyi uchunmi yo a’lochiligi sababmi?”, “Uyammam, buyammam, dadasi Toshkentda o‘qigan-ku, tanishlarini ishga solganda...” [2; 9]

Konsultatsiyaga kirsam, o‘zaro suhbatlashib o‘tirgan muallimlar menga bir qarab, ko‘z uzolmay qolishdi. Ulardan biri– sochlari jingala, yoshroq domla: –Jurnalda rasmi chiqqan qizsiz-a?–debso‘radi. –Ha,–dedim sal tortinib. – Juda soz,– dedi qora to‘ridan kelgan to‘laroq o‘qituvchi,– bizda sizday qizlar o‘qishi kerak, ichki go‘zallik yaxshi, agar tashqi go‘zallik ham vobasta bo‘lsa, bu–a’lo!” [2; 10] Haqiqatda ham Bonu nihoyatda go‘zal qiz bo‘lib ulg‘ayadi. Ko‘rgan kishining aqli shoshar edi. Qosh-ko‘zlariga surma surtish shart emas edi. O‘rtancha opasining to‘yida hamma yasan-tusan, pardozi-andoz qilayotgan payt opasi Bonuning qosh-ko‘zlarining go‘zalligi uchun Chustiydan bayt o‘qiydi, Bonu uyalib uyga kirib ketadi.

Roman epistolyar usulda yozilgan. “Bonu” romani Bonuning yozuvchiga feysbukdan yuborgan maktublari tarzida boshlanadi. Asar qahramoni Bonu- Buxoro farzandi. “Hayotingni o‘zgartirgay bir odam va bir kalom, O‘shal inson sen o‘zingsan...Endi so‘zni top, tamom!”. Darhaqiqat, yozuvchi asar mohiyatiga singdirmoqchi bo‘lgan asosiy g‘oya bu-Matonat! Asarda orzulari olam- Bonu chalingan pes kasali uning hayotini zaharladi, biroq uning bardoshini bukmadi. Romanda Bonu otasing o‘limidan so‘ng kasallikka chalinadi. U iloji boricha odamlardan yashirinib yurishga harakat qiladi. O‘qish boshlangach, 3-kurs talabalarini o‘n kundan so‘ng Qoravulbozorga paxtaga olib chiqishadi. Terim paytida Bonuning paxta chanog‘i tilgan joylari oqarib ketadi. Bora-bora dog‘lar yoyilib a‘zoyi badaniga laxtak-laxtak bo‘lib tarqaladi... Bonuning bu kasalligidan xabar topgan dekan do‘xtirga ko‘rsatishni maslahat beradi. Kasallik avj olgan sari Bonu odamovi bo‘lib qoladi. Dekandan iltimos qilib shtabda oshpazlik qiladi. Shu yo‘l bilan biroz bo‘lsada odamlar ko‘zidan xolis bo‘ladi. Lekin bu hol ham uzoqqa

cho‘zilmaydi. Yuqori kurs talabari, ayniqsa, ilgari sevgi izhor qilib, rad javobini olgan Ahad degan bola “Bu pishirgan ovqatni biz yemaymiz, ta‘bimiz tortmaydi”, deb janjal qiladi-yu, yana tinchi buziladi. Ertasi kunidan o‘z ixtiyori bilan paxta dalasiga chiqib ketadi...

Bemorni ko‘rganda hamma tabib, bemorga ko‘ringanda har kim tabib, deganlariday, har kim har xil maslahat beradi. Shunday maslahatgo‘ylardan biri Gulfom xola Qizilqumning odamtopmas bir yerida Xo‘ja Ubbon degan avliyoning mozori bor ekanligi, o‘sha dargohda qirq kun chilla o‘tirib, muolajasini olgan kishi qirq yillik dard-u g‘uboridan forig‘ bo‘lishi haqida aytadi. Xolaning bu taklifi go‘yo najot yo‘li bo‘lib ko‘rinadi. Qirq kunda tuzalib kelaman, deb qat‘iy ishonadi va onasi bilan birgalikda safarga chiqishadi.

...Bu mo‘jizakor makon cho‘li biyobonning naqd o‘rtasida voqe‘ bo‘lib, masjidga o‘shab qurilgan xonaqolar, katta-katta, keng va uzun ayvonlardan iborat edi. Shifotalablar nihoyatda ko‘p: chollar, kampirlar, erkaklar, ayollar, yigitlar, qizlar, yosh bolalar-hamma toifa bor...Biroviga qarab angladimki, mening dardim xolva, boshqasiga boqib, o‘z holimga rahmim keldi...

Quduqni xosiyatli deyishar, uning yoniga savobtalablar un, guruch, moy, tuz kabi zarurlarni tashlab ketishar, birov u insonlarni ko‘rsa ham ko‘rmaganga olishi urf ekan. Juma kunlari quduq tubida oy va yulduz yorqin ko‘rinar, kim bunga guvoh bo‘lib niyatini aytsa, orzusi ushaladi degan gapni ham eshitgandim. Shundan beri quduqqa ixlos uyg‘onib, bor ilinjim shunga bog‘langan, juma bo‘lsayam quduqqa bosh suqib tilak aytardim. Mo‘jiza ro‘y berib sihat topsamu odamzod yashamaydigan biror ovloqqa tushib, umrimning oxirigacha o‘sha yerda yashab qolishni chin dildan istardim. Iskandarning sataroshi quduqqa sirini aytsa, men istak-orzularimni unga to‘kardim. Cho‘kayotgan odam xasga ham yopishadi-ku, to‘g‘rimi?” [2; 127]

Asarda orzulari olam Bonuning dardi bedavo pes kasaliga chalinganligi uning hayotini tubdan zaharladi, orzularini so‘ndirdi, muhabbatidan, atrofdagilardan ayirdi, biroq uning bardoshini, umidini bukolmadi. Kech-yu kunduz Xoja Ubbon dargohida dardiga davo so‘raydi, shafolat tilaydi. Quduq boshidagi bobo Xo‘ja Ubbon haqidagi rivoyatni aytib beradi. Balki bu tarixiy haqiqatdir, balki afsona.

...Bu xudoning do‘sti kofirlarga qarshi jihod e‘lon qilgan, qanchadan-qancha g‘ayridinlarni iymon qopqasidan ichksri tortgan komil zot edi. Dushmandan chiqqan do‘stlar-u do‘stdan chiqqan dushmanlar har qancha hiyla qo‘llamasin, nayrang qilmasin, avliyoning bir tukiga ham zarar yetkaza olmas, bilaks, ularning kasofati o‘zlariga urib, ko‘r-u shol, kar-u lol bo‘lib, Arsh Egasi qahriga giriftor bo‘lardi. Avliyoga faqat bir vaziyatda- joynamoz ustidagina-ruhi Makkatullohda namoz o‘qigani ketib, jismi himoyasiz qolgandagina shikast yetkazish mumkin ekan. Bu sirdan xabardor xotini g‘animga bir tizim sadaf marjon evaziga boshpanohini sotibdi. Dushmanlari namoz vaqtini poylab, bostirib kirib, sajdaga ketgan qutlug‘ boshga qilich sermashibdi. Qibla tomonga dumalab borayotgan boshdan qayoqqa ketayapsan, deb so‘rashsa, “Ka‘batullohga, do‘stimning uyiga ketyapman”, deb javob berarkan. Avliyoning boshsiz tanasini olib kelib shu joyga dafn etmoqchi bo‘lishganida ergashib kelgan oq tulpori manavi

quduq o‘rnida bosh egib, ko‘zyosh to‘kaveribdi-to‘kaveribdi. Shu zayl quduq bino bo‘lgan ekan. [2; 199]

Hozirda ham bu muqaddas manzil juda ham tabarruk. Ziyoratgohga asr-asrlardan beri kasallar kelib, sidqidildan Alloh taolodan dardiga shifo so‘raydi, albatta, Alloh ularning dardiga shifo beradi. Ushbu dargohdagi quduq suvi g‘oyatda shifobaxshdir. Yil o‘n ikki oy ushbu ziyoratgohda turli irqqa mansub bemorlar kelib ma‘lum muddat shu yerda yashashadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Xoja Ubbon maqbarasi haqida bizgacha kam ma‘lumotlar yetib kelgan. Hazrati Xoja Ubbon vafoy yili 724. Buxoro shahridan Gazli tomon yigirma to‘rt kilometr borib, chap tomon burilsangiz va yana o‘n kilometr yurgandan so‘ng cho‘lning o‘rtasida avliyo hazrat Xoja Ubbon ziyoratgohlari namoyon bo‘ladi. Xoja Ubbon to‘g‘risida akademik Abdulahad Muhammadjonov o‘zining „Quyi Zarafshon sug‘orilish tarixi“ asarida ma‘lumotlar keltirgan. Xoja Ubbon yodgorligida milod boshlarida qo‘rg‘on istehkomlari va quduq bo‘lgan⁴. Xoja Ubbon ayrim manbalarda "obbon" tarzida uchraydi. Quduq suvi sho‘r va achchiq bo‘lib, teri kasalliklariga davo bo‘lgan. Ko‘plab insonlar ziyoratgohga kelib, ixlos qilib shu joyda vaqtinchalik yashagan va suvdan ichgan va cho‘milgan⁴. XIV–XV asrlardan Xoja Ubbon ziyoratgoh sifatida shakllangan. Vaqtlar o‘tib, yodgorliklar atrofida sag‘ana qurilgan va tug‘ ko‘tarilgan. Arxeologlar izlanishlariga ko‘ra ushbu hududda miloddan avval 3-4 mingyillikda ovchilar qarorgohi bo‘lgani, insonlar chorvachilik bilan shug‘ullanib chorva mollari boqilganligini bilish mumkin⁵. [4; 88] Xoja Ubbon „suv homiysi“ va „suv qo‘riqchisi“ ma‘nosi bildiradi. Rivoyat va afsonalarga ko‘ra, Xoja Ubbon Amudaryo kema va qayiqchilarining suv vakili va piri, yomg‘ir yog‘diradigan avliyo bo‘lgan. Shu sababli Buxoroda joylashgan suvsiz joylar va ba‘zi qishloqlar Oqshih bobo, Sulton Xubbi, Ubbon, Hazrat Xubbin kabi atamalar bilan atalgan. Xoja Ubbon qadamjosi bir nechta obidalaridan iborat majmua bo‘lgan. Ziyoratgoh qudug‘i chortoq uslubida pishiq g‘ishtdan, yonida xonaqoh va tug‘lar mavjud. 1964-yilda Xoja Ubbon ziyoratgohidagi quduq va me‘moriy obida buzib yuborilgan. Ammo ko‘p vaqt o‘tmay, u yerda yangi quduq ochilib, yangi binolar qurilgan, sag‘analar ta‘mirlangan.

Bu tarixiy shaxs haqida boshqa manbalarda ham ma‘lumot mavjud. Masalan, Mavlono Boborahim Mashrab hazratlari ham o‘zlarining muxammaslarida:

Qum ichinda Xojayi Ubondin izlab davo,
Kecha yotib erta qilsak orzuyi Nur Ato,
G‘o‘ta ursak mohi yanglig‘ chashmayi rahmat aro,
Tun borib, tog‘ uzra yotib, fajrini qilsak ado,
G‘o‘ta aylab Nuhdek sayri bixor istar ko‘ngul. [5; 312]

deya yuqoridagi fikrimizning ayni dalilini keltirganlar desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. „Xojayi O‘bondin izlab davo“ deb turli xil joylardan shifotalablarning necha asrlardan buyon kelishini, quduq suvi shifobaxsh ekanligini satrlarda tarannum etadi. Shoir Xoja Ubbonga alohida ehtirom ko‘rsatadi.

Roman qahramoni Bonu bolaligidanoq Alloh kalomi va hadisi sharifni tinglab, Xo‘jamnazar Huvaydo g‘ azallarini yodlab, ularning seyr-u jozibasidan bahramand bo‘lgan ma‘rifatli qiz.Otasidan, bobosidan judo bo‘lgach, dard kelsa qo‘sha-qo‘sha kelar deganlariday uning hayotiga ham oq pes kasali dard ustiga chipqon bo‘lib raxna soladi. Ilojsiz qolgan Bonu ko‘ngilda dard ko‘p, aytarga bir mahram topolmasman, ketarg‘ a bosh olib cho‘llar aro hamdam topolmasman deya kajraftor falak norasosozligidan cheklanib, Xoja Ubbon hazratlari dargohidan dardiga davo izlaydi. Zero, Alloh Taolo ham o‘z oyatlarida men sabr qilguvchilar bilanman deydi!

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, inson bolasining boshiga tushadigan musibatli kunlarga sabr qilishi, o‘zligini yo‘qotmasligi aks ettiriladi. Yomg‘ iri yog‘ ganda pana qilguvchi aqalli bironta suynachig‘ ing qolmaganda ham, eng yaxshi ko‘rgan insonlarning sendan yuz o‘g‘irganda ham, hayoting zulmatga cho‘mib borayotga qalbingda so‘nggi umid shu‘lasini sochuvchi Alloh do‘sti-Xoja Ubbondek avliyolarning borligi bizga berilgan katta boylik elanligini anglaymiz. Ijtimoiy munosabatlarning moddiylik bilan bog‘ liq bo‘lib qolmasligi ,hayotda yaxshi insonlarning ham borligi ular ma‘naviy boylik ekanligi Bonuning taqdir sinovlari orqali ochib beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

- 1.<http://iqbol-mirzo.narod.ru>>html
2. Iqbol Mirzo. Bonu. – Toshkent: Sharq, 2020. – bet 189
- 3.Rajabov.Q, Muhammadjonova L. Romitan tumani tarixi. – Toshkent: Tafakkur, 2015. – bet 64
4. Bahromov Q, Shodiyeva N. Buxoro tarixiy obidalari geografiyasi. – Buxoro: Durdona, 2020. – bet 129
5. Boborahim Mashrab. Devon. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2010. – bet 422
6. Иқбол Мирзо. Бону. Учинчи жилд. Роман ва ҳикоялар. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2020. – bet 98